

ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ ЯК ПЕДАГОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

У статті представлено результати аналізу наукової літератури на предмет визначення сутності і структури поняття «полікультурності» як якості особистості.

Ключові слова: полікультурність, полікультурна освіта, гуманність, громадянськість, крос-культурна грамотність, культурна самоідентифікація особистості.

В статье представлены результаты анализа научной литературы на предмет определения сущности и структуры понятия «полікультурности» как качества личности.

Ключевые слова: поликультурность, поликультурное образование, гуманность, гражданственность, кросс-культурная грамотность, культурная самоидентификация личности.

The results of the analysis of the scientific literature to determine the nature and structure of the concept of "multiculturalism" as a quality person. Keywords: multiculturalism, multicultural education, humanity, citizenship, cross-cultural awareness, cultural identity of the individual.

Вступ. Полікультурна педагогіка є порівняно молодого галуззю наукового знання, яка привертає увагу не тільки фахівців, але й широких верств громадськості, оскільки є адекватною педагогічної реакцією на такі гострі проблеми, як глобалізація в сучасному світі, міжособистісні, міжгрупові та міжетнічні конфлікти, різні дискримінаційні явища, класові, політичні та релігійні суперечності. Розвиток цього напрямку сучасної педагогічної науки і освітньої практики обумовлено самою суттю процесів демократизації і гуманізації соціального життя, прагненням створити суспільство, в якому культивуються шанобливе ставлення до особистості, захист гідності і прав кожної людини.

Метою статті є оприлюднення результатів аналізу наукової літератури на предмет визначення сутності і структури поняття «полікультурності» як якості особистості.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з тим, що категорія «полікультурність» є складним, багатоплановим утворенням, в якому відбивається філософський, соціокультурний і духовний аспекти, цим поняттям позначають і явище, і принцип, і здатність людини, і якість особистості. Про це свідчать результати аналізу наукової літератури.

Так, наприклад, полікультурність як явище являє собою поліетнічність, поліконфесійність середовища, «мовну, культурну, ментальну різноманітність суспільства» (М. Кузьмін), «поєднання

зразків діяльності в різних сферах соціуму» (В. Новичків). Тобто полікультурність – це реально існуюче явище суспільного життя, яке відображає його різноманітну культурну палітру [1].

Як принцип організації умов для національної самоідентичності та спільної діяльності різноманітних, рівноправних і рівноцінних культур визначає полікультурність. І. Колоколова. А І. Камінська інтерпретує полікультурність як здатність людини вести діалог з іншими культурами [1].

У сучасній методології поняття «полікультурності» як якості особистості поки не знайшло свого визначення. У різних дослідженнях, присвячених проблемам полікультурного виховання, використовуються терміни «етно толерантність» (Г. Палаткіна) [2], «культурна толерантність» (С. Кримський) [3], «соціокультурна толерантність» (Д. Зінов'єв) [4], «полікультурна толерантність» (А. Бутгаєва) [5], «міжкультурна толерантність» (О. Моляко) [6]. Але близькість понять «толерантність» і «полікультурність» не означає їх тотожності. Толерантність – це «нова цінність, що відкидає революційність, застосування насильства, екстремізм, конфлікти цивілізацій, міжконфесійну та міжетнічну ворожнечу» (Н. Федотова) [7]; «терпиме ставлення до іншого роду поглядів, вдач, звичкам» (Д. Зінов'єв) [4]; «здатність бачити в іншій людині носія інших цінностей» (О. Моляко) [6]; «визнання за іншими права бути не такими як ми, не погоджуватися з

нами» (Н. Петрук) [8]; «активна моральна позиція у взаємодії з людьми іншої культури, соціального середовища, віросповідання (О. Ісаєва) [9]. Толерантність, з їх позиції, перш за все забезпечує баланс між різними культурними інтересами, в той час як полікультурність більш припускає особистісний розвиток.

З нашої позиції, полікультурність – це інтегративна якість особистості, що базується на загальній культурі (емоційній, інтелектуальній, поведінковій), що виявляється в міжкультурній взаємодії шляхом усвідомлення негативних культурних стереотипів і упереджень, відкриваючи суб'єкту можливість діалогу і самообґрунтованість в умовах множинності культур.

Систематизація знань вітчизняних і зарубіжних мислителів, педагогів різних історичних епох, представлена нами у попередніх публікаціях, дозволяє визначити в структурі полікультурності як інтегративної якості особистості такі складові: 1) гуманність; 2) громадянськість; 3) крос-культурну грамотність; 4) культуру спілкування; 5) культурну самоідентифікацію особистості.

Кожна з цих складових полікультурності є безпосередньо взаємопов'язаною з іншими і є невід'ємною частиною полікультурності, забезпечуючи її цілісність.

Вважаємо за доцільне подати характеристику кожної зі складових полікультурності.

Отже, однією із основоположних її складових є якість особистості, яка виступає важливим чинником перспективних відносин до навколишнього світу, суспільства, природи. Це – гуманність, тобто здатність до співпереживання та сприяння, доброти і ціннісного визнання. Домінування практично у всіх сферах суспільного життя жорстокості, ворожості, агресії є результатом несформованості гуманістичного світогляду (системи поглядів, переконань, ідеалів) в окремих людей. Адже відомо, що вирішення складних і важливих проблем іноді лежить у сфері простих людських відносин. Тому перешкодою масовому поширенню насильства, в першу чергу, може стати виховання гуманної особистості, тобто особистості, не здатної заподіяти шкоду Іншій людині.

Гуманність – це сукупність психологічних установок особистості, обумовлена прагненням до миру, моральними нормами і цінностями толерантної поведінки. Таким чином, гуманність (людяність) є фундаментом вчинків. Як початковий принцип позитивної взаємодії з оточуючими, гуманність людини проявляється в його діяльності, поведінці, міжособистісних відносинах. Серед головних показників гуманності ми називаємо миролюбність, моральність і толерантність.

Миролюбність – це прагнення до збереження миру, мирних взаємин. Визнання світу, згода між людьми і державами є необхідною умовою демократичного характеру життя. Світ – це «повага життя» і «глибока відданість людини принципам свободи, справедливості, рівності і солідарності» (Декларація Міжнародного конгресу «Світ у свідомості людей», 1989р.).

Миролюбність означає, в першу чергу, заперечення будь-яких форм насильства. Крім того, світ – не тільки відсутність розбіжностей і конфліктів. Це динамічний, позитивний процес, заснований на широкій участі людей, всього громадянського суспільства [10, с. 101].

Показником миролюбності людини є культура світу – це певна сукупність переконань, етичних цінностей, норм поведінки, ставлення до інших людей і навколишньої дійсності. Вона ґрунтується на концепції не насильства і проявляється в наступних принципах:

«1) повага життя, людської особистості, її гідності та прав;

2) відмова від насильства та його недопущення;

3) визнання права кожного на свободу слова, думок та інформації;

4) прихильність принципам демократії, свободи, справедливості, толерантності, плюралізму, розуміння і прийняття відмінностей між людьми в культурі, моралі і звичаях, в переконаннях і віруваннях, взаєморозуміння, як між народами, так і між етнічними, релігійними та іншими групами» [7, с. 8].

Культура світу особистості формується в результаті усвідомлення себе частиною цілісного, неподільного, взаємопов'язаного процесу життя всіх людей, визнання загальнолюдських проблем (екологічних,

соціальних, політичних і т.д.), подолання етноцентризму і недовіри до інших народів, держав, культур.

Моральність – це інтегративна якість особистості, заснована на головних чеснотах, які регулюють поведінку людини в суспільстві (доброта, порядність, справедливість та ін.) Для стабільної згоди у відносинах людей існують моральні норми, що відображають фундаментальні загальнолюдські цінності. У кожної людини своя система цінностей, свої ідеали і пріоритети. Однак щоб жити в єдиному світовому цивілізованому співтоваристві, необхідно прийняття універсальні цінності. Моральні норми, засновані на головних цінностях суспільного життя, визначають порядок відносин людини з іншими людьми, з соціумом, допомагаючи йому зрозуміти характер (позитивний або негативний) вчинку, дії. Слідування даними нормами, дотримання правил цивілізованого культурного гуртожитку – показник моральності людини.

Толерантність – це особистісна характеристика, яка передбачає усвідомлення багатомірності світу, соціального середовища і природного різноманіття поглядів на цей світ [8, с. 40]). Толерантність – багатозначне поняття, що включає: терпіння, терпимість; адаптацію людини до чого-небудь, кого-небудь (відсутність або ослаблення реагування на якийсь несприятливий фактор в результаті зниження чутливості до його впливу); стійкість (до невизначеності, стресу, конфлікту, поведінкових відхилень і под.); допущення того, що є люди, відмінні від нас, що у Інших може бути власна думка, цінності, ідеали, що Інші здатні на інше емоційне реагування, тобто визнання самого факту різноманіття); прийняття (на відміну від допущення ухвалення характеризується спрямованістю на Іншого); прагнення людини досягти розуміння Іншого, узгодити різні установки, мотиви, не вдаючись до насильства і придушення людської гідності. Це свого роду активне прийняття різноманіття, результатом якого стає взаєморозуміння, включаючи допомогу, сприяння, співробітництво, роз'яснення та діалог.

За допомогою взаємної толерантності досягається позитивне спілкування, знижується рівень негативного емоційного

реагування на соціальні, етнічні, світоглядні особливості. Існують різні форми індивідуального толерантної поведінки. Наприклад, В. Лекторський позначив чотири можливі моделі толерантності: 1) толерантність як байдужість; 2) толерантність як неможливість взаєморозуміння; 3) толерантність як поблажливість; 4) толерантність як розширення власного досвіду і критичний діалог. При цьому багато вчених визнають толерантність тільки в активній формі – формі діалогу, коли немає відмови від певної критики іншої думки, а є визнання плюралізму. В той же час не слід недооцінювати значення інших форм толерантної поведінки (часто прояв терпимості в повсякденному спілкуванні є важливим вчинком, на який здатні не всі люди) [11].

Толерантність – це становлення «людського» в людині [12, с. 36], соціальне благо, так як вона визначає налаштованість людини на розуміння Іншого, визнання його права бути Іншим. Толерантність «потрібна для захисту самого життя» [12]. Проявляючись у щоденних вчинках людей, вона виступає важливим елементом позитивного, взаємозбагачувального культурного спілкування.

Зацікавлене ставлення до Інших людей, бажання зрозуміти їх спонукає до роботи розуму, сприяє розширенню власного толерантного досвіду вже тому, що світовідчуття інших відмінно від нашого.

Крім того, що миролюбність, моральність і толерантність є показниками гуманності людини, вони взаємопов'язані з соціальними цінностями громадянської свідомості.

Громадянськість – це інтегративна якість особистості, заснована на визнанні загальнолюдських цінностей і норм цивілізованого буття. Вона поєднує в особистому образі людини дбайливе ставлення до історії свого народу і повагу інших. Громадянськість передбачає активну, творчу діяльність особистості, яка розуміє безглуздість національного протиставлення. Громадянська свідомість допомагає оцінити дії з позиції відповідальності за збереження миру.

Громадянськість – це антипод націоналізму, який «набагато більш пов'язаний з ненавистю до чужого, ніж з

любов'ю до свого» [13, с. 51]. Гармонія патріотизму та інтернаціоналізму означає виховання у людини почуття Батьківщини і прагнення до співпраці, солідарності. Отже, відображенням громадянськості в поведінці, спілкуванні є: прагнення до збереження громадянського миру (миролюбність), дотримання норм суспільного життя (моральність) і визнання права Іншої людини на відміну, національну самобутність (толерантність).

Отже, гуманність і громадянськість в спілкуванні з навколишнім світом – базові складові полікультурності. Але полікультурна особистість прагне також до пізнання цього світу, тобто проявляє інтерес до культурної різноманітності. Тому важливою складовою в структурі полікультурності є крос-культурна грамотність. Це рівень осягнення Іншої культури, коли визнаються її особливості [2]. В основі крос-культурної грамотності лежить усвідомлення, що різноманітність – це об'єктивна характеристика світової культури і рушійна сила її розвитку [2].

Р. Хенві виділяє чотири рівні крос-культурної грамотності: на першому рівні людина знайомиться з поверхневими особливостями (вони стають розхожими стереотипами і сприймаються як щось екзотичне, дивне); на другому і третьому рівнях людина проникає в сутність глибинних особливостей культури, що контрастують із його власною (але якщо на другому рівні ці особливості дратують своєю безглуздістю і несхожістю, то на третьому вони вже представляються по-своєму виправданими, в якійсь мірі раціональними); на четвертому рівні можливе сприйняття чужої культури очима її носія, погляд зсередини (культура сприймається як щось зрозуміле, добре знайоме) [14, с. 44].

Крос-культурна грамотність є результатом різноманітної творчої праці, вона сприяє культурному розвитку особистості. Базуючись на сукупному знанні, крос-культурна грамотність виступає провідником до мети – взаємному визнанню культур і повазі.

Знання – це система відомостей про навколишній світ. Полікультурне знання – це сукупність відомостей про свою та інші культури, про поліфонічність і різноманіття явищ у світі, про багатокультурну природу суспільства і под. Серед ознак

полікультурного знання основними є його глибина і багатогранність. Глибоке знання передбачає розуміння сутності предмета, здатність аналізувати культуру, оцінювати вміння формулювати свою власну думку по відношенню до культури. Багатогранність знання – це різнобічна поінформованість, самостійне одержання культурних відомостей через інтерес і допитливість. За допомогою індивідуальної творчої діяльності, спрямованої на отримання нових полікультурних знань, можлива їх трансформація в суб'єктивну цінність особистості. Культурне самопізнання і саморозвиток є також умовою прийняття Іншого і культурного взаємовизнання.

Взаємовизнання – це подолання власного культурного етноцентризму, відмова від домагань на унікальність лише своєї культури. Воно відображає можливості реального взаємодоповнення культур при їх перетині, так як немає бар'єру, перешкоди у вигляді початкового неприйняття, інтолерантності. Взаємовизнання сприяє формуванню ціннісного ставлення до культурної різноманітності, а також є високою оцінкою культурних відмінностей, шанобливе ставлення до них, то є прояв поваги до Інших. Повага культурних особливостей – вищий показник ціннісного спілкування, взаємодії та збагачення в контексті діалогу культур.

Культурні знання, взаємовизнання та повага виступають також головними ознаками сформованості у людини культури спілкування. Вони забезпечують практичну реалізацію полікультурності особистості в її повсякденній взаємодії з Іншими людьми.

Культура спілкування – це показник досягнутого особистістю рівня загальної культури, самопізнання, самовизначення, самореалізації. Саме через неї проявляються якості полікультурної особистості (гуманність, громадянськість, крос-культурна грамотність). Культура спілкування (в тому числі, культура міжнародного спілкування) є реальним втіленням полікультурності людини і сприяє подальшому розвитку особистості в процесі культурного перетину і взаємодоповнення.

Кожна людина – це суб'єкт певної культури, епохи, тобто процес становлення особистості розгортається в певному культурно-історичному просторі. Через присвоєння культурного досвіду людина

долучається і живе в культурі. Таке «входження» здійснюється за допомогою культурної ідентифікації, яка передбачає формування почуття приналежності до даної культури, єднання особистості з культурними ідеалами, що історично склалися в національній культурі країни на основі духовних цінностей, що зберігаються, і трансльованих нащадками як національне надбання [2, с. 43].

Ототожнення себе з культурою, її цінностями, ідеалами і самостійний вибір тієї чи іншої ідентичності – це культурна самоідентифікація особистості.

Ідентичність індивіда (наявність культурних рис, що дозволяють відрізнити одну людину від іншої) визначається низкою характеристик – соціальною приналежністю, світоглядом, етнічним походженням, статтю, освітою, релігією, традиціями, звичаями, мовою, мовленням, фізичним і розумовим розвитком, професією, віком, громадянської приналежністю. Кожна людина поєднує в собі сукупність різних, тобто вона мультиідентична.

Формування ідентичності передбачає різну ступінь активності суб'єкта. Неусвідомлювана ідентичність базується на неусвідомлено прийнятих нормах, звичках, формах поведінки і мислення, які людина отримує від групи, до якої належить. Зокрема, етнічна ідентичність представляється процесом більшою мірою несвідомого засвоєння дитиною мови, звичок, навичок, традицій, норм поведінки та інших цінностей, що дозволяють йому ототожнюватися з національним типом. На думку відомого психолога Ж. Піаже, формування етнічної ідентичності проходить декілька етапів: 6–7 років – дитина набуває перші знання про свою етнічну приналежність; 8–9 років – дитина чітко ідентифікує себе зі своєю етнічною групою; 10–11 років – етнічна ідентичність формується в повному обсязі. Усвідомлювана ідентичність виникає при наявності рефлексії, коли людина починає розмірковувати про себе, своє життя, обрані цілі [15]. Самоідентифікація – це право індивіда вибирати ту чи іншу ідентичність [15].

Отже, людина детермінована у своєму культурному бутті не тільки зовнішньою необхідністю, але й свободою у виборі культурних пріоритетів і цінностей. Тобто

культурна самоідентифікація, межа між «Своєю» і «Іншою» культурами, встановлюється в результаті вільного вибору, який визначається не ззовні, а зсередини, в результаті особистого прийняття певних ціннісних образів (за допомогою рефлексії), а також на основі емоційних переваг.

Вільний вибір духовних цінностей, способу життя, мислення визначають «самодетермінації в горизонті особистості» (С. Бондаревська) і культурну самоідентифікацію (усвідомлення своєї приналежності до певної культури, інтериоризацію її цінностей, самостійне прийняття тих чи інших культурних цінностей, тієї чи іншої ідентичності).

Характеристика ідентичності – не раз і назавжди дана риса. Вона може змінюватися з віком, зі зміною професії, місця проживання. Це дає підставу говорити про «дрейф ідентичності», який може викликатися як особистими, так і соціально-економічними причинами. Тобто ідентичність – це синтез всіх характеристик людини в унікальну структуру, яка визначається і змінюється в результаті суб'єктивної орієнтації в постійно змінюваному середовищі (Л. Шнейдер).

Між тим, збереження своєї культурної ідентичності в процесі спілкування з Іншими культурами – це умова полікультурності особистості, коли людина поважає інші культури, прагне до розуміння інших ціннісних підстав, але при цьому розуміє свою культуру, вибирає, які культурні зразки є його власними. Якщо людина навчилася розуміти і поважати свою культуру, усвідомлювати її цінність і позитивні досягнення, вона надалі буде здатною поважати ті ж якості в Іншій людині, що є носієм Іншої культури [15, с. 7]. Таким чином, можливість прийняття іншої культури вимагає стійкої культурної ідентичності особистості, усвідомлення себе як носія певних культурних традицій [15, с. 51].

Отже, культурна самоідентифікація особистості як ототожнення себе з культурою, її цінностями, ідеалами. Самостійний вибір тієї чи іншої ідентичності – це основна властивість цілісної людини культури і важлива складова полікультурності.

Висновок. Таким чином, структура полікультурності включає гуманність, громадянськість, крос-культурну грамотність, культуру спілкування і культурну самоідентифікацію особистості. Ці якості складають її цілісність. При цьому сферою їх впливу є культура соціуму – спільна діяльність учасників міжкультурного спілкування.

Перспективами подальших досліджень є узагальнення наукової літератури на предмет визначення і обґрунтування педагогічних умов формування полікультурності, полікультурної вихованості у майбутніх фахівців, зокрема курсантів вищих військових навчальних закладів.

Література

1. Карягина, Ю. А. Воспитание поликультурности подростка в образовательном процессе : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Карягина Ю. А. ; Оренбург. гос. пед. ун-т. – Оренбург, 2007. – 188 с.
2. Палаткина, Г. В. Мультикультурное образование: современный подход к воспитанию на народных традициях / Г. В. Палаткина // Педагогика. – 2002, – №5. – С. 41–47.
3. Кримський С. Б. Впродовж століть Україна завжди була невід'ємною частиною Європи / С. Б. Кримський // Війни і мир / за заг. ред. Л. Івшиної. – К. : Укр. прес-група, 2004. – С. 511–521.
4. Зиновьев, Д. В. Повышение педагогического мастерства будущего педагога на основе формирования социокультурной толерантности: Автореф. дис. ...канд. пед. наук. – Новосибирск, 2000. – 16 с.
5. Бутгаева, А. М. Специфика духовного бытия человека в условиях поликультурной среды: Автореф. дис. ...канд. философ, наук. – Махачкала, 2003. – 21 с.
6. Моляко, О. О. Функціональна модель формування полікультурної компетентності школярів / О. О. Моляко // Рід. шк. – 2005. – № 6. – С. 10–12.
7. Федотова, Н. Н. Толерантность как мировоззренческая и инструментальная ценность / Н.Н. Федотова // Вопросы философии. – 2004. – № 4. – С. 5–27.
8. Петрук Н. К. Українська духовна культура XVI–XVII ст. соціальна організація і формування простору національного буття / Н. К. Петрук. – Хмельницький: Ковальський В.В. – 2007. – 288 с.
9. Исаева, О. В. Воспитание толерантности студентов в образовательном процессе вуза: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Оренбург, 2004. – 23 с.
10. Полікультурне виховання // Педагогічні технології. Досвід. Практика : довідник / редкол.: П. І. Матвієнко, С. Ф. Клепко, І. В. Охріменко та ін. – Полтава : ПОІППОП, 1999. – С. 374.
11. Лекторский В. А. Деятельностный поход: смерть или возрождение? / Лекторский В. А. // Вопр. философии. – 2001. – № 2. – С. 56–65.
12. Лощенова І. Ф. Полікультурне виховання майбутніх учителів у процесі вивчення іноземних мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / І. Ф. Лощенова ; Ін-т пробл. виховання АПН України. – К., 2004. – 20 с.
13. Рудь М. В. Формування громадянських якостей старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи (в умовах полікультурного регіону) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Рудь М. В. ; Луган. держ. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2002. – 248 с.
14. Хенви Р. Достижимая глобальная перспектива / Пер. с англ. – Рязань: Изд-во РГПУ, 1994. – 92 с.
15. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): сб. науч.-метод. ст. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института, 2003. – 368 с.